

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ MİLLİ SƏRVƏTİ VƏ ONUN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ NƏTİCƏLƏRİ

*Daxil olub: 14 aprel 2025-ci il
Qəbul olunub: 12 may 2025-ci il*

*Received: 14 April 2025
Accepted: 12 May 2025*

Şəfiqə Məmmədova
i.f.d., dosent, Sumqayıt Dövlət Universiteti
shafiga_mammadova@mail.ru
<https://orcid.org/0000-0003-0635-577X>

<https://doi.org/10.30546/UNECSR.2025.13.1020>

Xülasə

Məqalədə qarşıya qoyulan əsas məqsəd Azərbaycanın milli sərvətinin dəyərləndirilməsidir. Bu məqsədlə milli sərvətin qiymətləndirilməsinin mürəkkəb və uzun yola malik olan tarixi ardıcılığı qısa şəkildə verilmişdir. Məqalədə həmçinin ölkələrin milli sərvətlərinin qiymətləndirilməsinin Dünya Bankının genişləndirilmiş konsepsiyasının mahiyyəti açıqlanmışdır. Dünya Bankı tərəfindən milli sərvətin qiymətləndirilməsinin təklif olunan genişləndirilmiş konsepsiyası milli aktiv portfəllərinin idarə edilməsi proseslərinə söykənir. Ölkənin milli sərvətinin qiymətləndirilməsi məqsədilə onu təşkil edən struktur tərkib elementləri müəyyən edilmişdir. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Milli Hesablar Sistemi – 2008 və Dünya Bankının konsepsiyası əsasında Azərbaycan Respublikasının milli sərvəti qiymətləndirilmiş və sərvətdə təbii resursların xüsusi çəkisinin çox yüksək olduğu müəyyən edilmişdir. Məqalədə eyni zamanda müasir dövrdə ölkələrin inkişafının əsas meyarı kimi milli sərvətdə insan kapitalının payı ilə müəyyən olunduğu vurğulanmışdır. Nəticədə Azərbaycanda ölkənin rəqabətli və davamlı iqtisadi inkişafı məqsədilə milli sərvətdə xüsusi çəkisi xeyli aşağı səviyyədə olan insan kapitalının inkişafının zərurəti qeyd olunmuşdur.

Açar sözlər: *milli sərvət, qiymətləndirmə, milli hesablar sistemi, genişləndirilmiş konsepsiya, insan kapitalı.*

NATIONAL WEALTH OF THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN AND THE RESULTS OF ITS ASSESSMENT

Shafiga Mammadova
PhD, Associate prof, Sumgayit State University

Abstract

The main goal of the article is to assess the national wealth of Azerbaijan. For this purpose, the complex and long-term historical sequence of assessing national wealth is briefly presented. The article also explains the essence of the World Bank's expanded concept of assessing the national wealth of countries. The essence of the World Bank's expanded concept has been explained. The expanded concept of national wealth assessment proposed by the World Bank is based on the processes of managing national asset portfolios. In order to assess the national wealth of a country, its structural components have been identified. The national wealth of the Republic of Azerbaijan was assessed based on the United Nations System of National Accounts - 2008 and the World Bank concept, and it was determined that the specific weight of natural resources in wealth is very high. The article also emphasizes that in modern times, the main criterion for the development of countries is determined by the share of human capital in national wealth. As a result, the need to develop human capital, which has a significantly low share in national wealth, was noted in Azerbaijan for the purpose of competitive and sustainable economic development of the country.

Keywords: *national wealth, assessment, system of national accounts, extended concept, human capital.*

НАЦИОНАЛЬНОЕ БОГАТСТВО АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ И РЕЗУЛЬТАТЫ ЕГО ОЦЕНКИ

Шафиға Мамедова

д.ф.э., доцент, Сумгаитский государственный университет

Резюме

Основная цель статьи — оценить национальное богатство Азербайджана. Для этой цели кратко представлена сложная и длительная историческая последовательность оценки национального богатства. В статье также поясняется суть расширенной концепции Всемирного банка по оценке национальных ресурсов стран. Расширенная концепция оценки национального богатства, предложенная Всемирным банком, основана на процессах управления портфелями национальных активов. Для оценки национального богатства страны были выявлены структурные компоненты, его составляющие. Оценка национального богатства Азербайджанской Республики проводилась на основе Системы национальных счетов ООН – 2008 и концепции Всемирного банка, и было установлено, что удельный вес природных ресурсов в богатстве очень высок.

В статье также подчеркивается, что в современную эпоху основным критерием развития стран определяется доля человеческого капитала в национальном богатстве. В результате в Азербайджане отмечена необходимость развития человеческого капитала, удельный вес которого в национальном богатстве существенно низок, в целях конкурентоспособного и устойчивого экономического развития страны.

Ключевые слова: национальное богатство, оценка, система национальных счетов, расширенная концепция, человеческий капитал.

Giriş

Milli sərvət (MS) ölkənin, ictimai istehsal nəticəsində daim yenilənən, artan, cəmiyyət tərəfindən toplanan bütün bütün maddi, qeyri-maddi, maliyyə, həmçinin mövcud olan təbii dəyərlərin məcmusu kimi çıxış edir. Qeyd etmək lazımdır ki, MS-nin qiymətləndirilməsinin tarixi ardıcılığı mürəkkəb və uzun yola malik olmuşdur. Bu tarixə qisaca nəzər yetirilməsi məqsədəuyğun hesab edilməlidir. Belə ki, Avropa ölkələrində ilk belə rəsmi qiymətləndirmə təşəbbüsləri XVIII əsrin ikinci yarısına, ABŞ-də XIX əsrin başlanğıcına, Rusiyada isə XIX əsrin sonlarına təsadüf edir. 1853-cü ildən MS-nin ölçülməsinin metodoloji problemləri beynəlxalq statistika konfranslarının əsas mövzusunə çevrilmişdir. MS-nin ilk dəfə qiymətləndirilməsi ayrı-ayrı ölkələrdə (ABŞ, Almaniya, Yaponiya və s.) XIX əsrin əvvəllərində həyata keçirilmiş və bu da demək olar ki, fraqment xarakterli olmuşdur. Beynəlxalq millətlərarası səviyyədə MS-nin uçotunun ümumi yanaşmalarının praktiki tətbiqi I Dünya müharivəsindən sonra başlamışdır. Bununla bağlı, məhz BMT-nin ekspertləri tərəfindən ABŞ-nin 1930-1940-cı illəri əhatə edən məlumatları əsasında Milli Hesablar (MHS) üzrə tövsiyələr hazırlanandan sonra, 1953-cü ildə “BMT-nin Milli Hesablar Sistemi və köməkçi cədvəllər”-i qəbul edilmişdir. 1968-ci ildən bəri “MHS-yə uyğun olaraq MS-nin qiymətləndirilməsi və uçotu metodu” bir çox ölkələr üçün rəsmi baza sənədi kimi qəbul olunmağa başladı (MHS-nin ikinci redaksiyası kimi). Mahiyyətə bu baza, mühasibat uçotunun makroiqtisadi baxışdan, makroiqtisadi nöqtəyi-nəzərdən təsviri idi. Bu zaman MS xüsusi kapitalın (mühasibat balansına uyğun kapital və ehtiyatlara uyğun) cəmiyyətinə analoji bir göstərici kimi çıxış edirdi. MDB dövlətlərinin, o cümlədən Azərbaycan Respublikasının statistikasının bu metodologiyaya keçməsinə baxmayaraq, onun tam tətbiqi, o cümlədən MS-nin qiymətləndirilməsi bir sıra obyektiv və subyektiv səbəblərdən mümkün olmamışdır. Əlbəttə, tarixi inkişafın hər bir dövründə MS-nin cəmiyyət və keyfiyyət strukturuna ictimai-siyasi proseslərin, o cümlədən hərəkət-verici qüvvələrin böyük

təsiri olmuşdur: dünya və lokal müharibələr, həmçinin hər bir dövlətin siyasi-iqtisadi xətti, ölkənin MS-nin toplanması və onun qiymətləndirilməsi nəticələrini əhəmiyyətli dərəcədə dəyişdirmişdir.

MS uzun müddət maddi dəyərlərin istehsalı ilə izah edildiyindən, onu yalnız maddi istehsalın nəticəsi olaraq dəyərləndirmişdilər. Qeyd etmək lazımdır ki, MS-nin təkcə maddi sərvətlərin məcmusu kimi qiymətləndirilməsi yanaşması müasir iqtisadiyyatın vəziyyətini əks etdirmir və səmərəli iqtisadi siyasəti həyata keçirməyə imkan vermir. Bu mənada təbii resurslar da istehsal məhsulu olmadığından və təbii şəkildə mövcud olduğu üçün uzun müddət MS-nin tərkibinə daxil edilməmişdir. Amma, əlbəttə bir çox ölkələr, xüsusilə Azərbaycan üçün təbii-resurs potensialı təbii-mühit faktorlarının, elmi nailiyyətlərin və sosial-iqtisadi imkanların mövcudluğu şəraitində ölkə ərazisinin malik olduğu təbii resursların məcmusu olmaqla, böyük əhəmiyyətə malik olmaqda davam edir və ölkənin MS-nin formalaşmasında əsas baza rolunu oynayır.

Artıq keçən əsrin sonlarından və müasir dövrdə MS-nin qiymətləndirilməsinin Dünya Bankının (DB) genişləndirilmiş konsepsiyası meydana gəlməyə, bu konsepsiya ilə MS-nin tərkibinə qeyri-maddi aktivlər də daxil edilməyə başladı. MS-nin qeyri-maddi aktivlərin və insan resurslarının da daxil olduğu genişləndirilmiş konsepsiyası müasir dövrün intensiv, davamlı və innovasiyalı – rəqabətli inkişafının nəticəsi olaraq yaranmışdır. Əlbəttə, artıq hər bir ölkənin iqtisadi inkişafında və davamlı iqtisadi artımının əldə edilməsində, nəticədə MS-nin yaradılması və toplanmasında insan kapitalının böyük rolu təkzib edilməz bir fakt kimi qalmaqda davam edir. Bura həmçinin, sosial-institusional resursların (bazar mexanizmini təmin edən əsas institutlar, institusional-sosial kapitalın əsas determinantları kimi çıxış edən məhkəmə sistemi, siyasi sabillik, səmərəli dövlət idarəçiliyi, qayda-qanunların işlənməsi səviyyəsi və gözlənilməsi, məhkəmə sisteminə dövlətin müdaxiləsi səviyyəsi, korrupsiya, hesabatlılıq, hüquq-mühafizə orqanlarında rüşvət-xorluq, dövlət orqanlarının siyasi müdaxilədən asılı olmaması, ədalətli rəqabətin səviyyəsi və s.) da daxil edilməsi az əhəmiyyət kəsb etmir.

Azərbaycanın milli sərvətinin qiymətləndirilməsi

DB tərəfindən MS-nin qiymətləndirilməsinin təklif olunan genişləndirilmiş konsepsiyası milli aktiv portfellerinin idarə edilməsi proseslərinə söykənir. MS-nin qiymətləndirilməsi ilə bağlı DB-nin 2006-cı ildə birinci məruzəsi olan “Millətlərin sərvətləri haradadır?”, “21-ci əsrin kapitalının qiymətləndirilməsi” (Where is the Wealth of Nations? Measuring Capital for the 21st of Century (2006)) [1] dünyanın bir çox ölkələri üçün sərvət hesablarının işlənməsi imkanlarının bir növ

“eksperimental” versiyası oldu. DB-nin bu istiqamətdə ikinci hesabatında 2011-ci ildə çıxan “Millətlərin sərvətlərinin dəyişməsi: yeni minillikdə davamlı inkişafın qiymətləndirilməsi (The Changing Wealth of Nations Measuring Sustainable Development in the New Millennium (2011)) [2] məruzədə dünyanın 140 ölkəsinin 10 ildə sərvət hesablarının zaman sıraları təqdim olundu ki, bu da ölkələr üzrə inkişafın və sərvətlərin dinamikasını öyrənməyə və müqayisə etməyə imkan verdi. 2018-ci ildəki üçüncü nəşrdə: “Millətlərin sərvətlərinin dəyişməsi; davamlı gələcəyin qurulması” (The Changing Wealth of Nations 2018 Building a Sustainable Future (2018)) [3] ilk dəfə olaraq dünya ölkələrinin insan kapitalının (İK) qiymətləndirilməsi əhalinin məşğulluq səviyyəsilə əhatə olunaraq həyata keçirildi. DB-nin bu hesabatı və “İnsan kapitalının inkişafı” layihəsi və çoxsaylı elmi tədqiqatlar iqtisadi artımın və MS-nin yaradılması və artırılmasının, davamlı inkişafın təmini, yoxsulluğun ixtisar edilməsinin başlıca amili kimi İK-nin toplanmasını qeyd etdi. Bu zərurətdən çıxış edərək, İK-nin MS-nin tərkibində dəyərləndirilməsinə böyük ehtiyac yaranmışdır. DB-nin MS-nin qiymətləndirilməsi ilə bağlı 2021-ci ildə nəşr etdirdiyi sonuncu məruzəsi - “Millətlərin dəyişən sərvətləri: gələcək üçün aktivlərin idarə edilməsi” (Changing Wealth of Nations: Managing Assets for the Future (2021)) [4] iqtisadi rifahı ölçərək ölkələrin aktivlər portfelinin obyektivindən inkişaf prosesinə rəhbərliyin necə həyata keçirilməsini aydınlaşdırırdı.

Beləliklə, DB-nin qiymətləndirilmələrinə əsasən əksər ölkələrin MS-nin əsas hissəsini: 50-60% -dən çoxunu (bir çox ölkələr üçün bu göstərici 75-90% aralığında dəyişə bilər) İK təşkil edir. XX əsrin əvvəlləri üçün bütün dünya ölkələrinin MS-i 550 trlyn \$ təşkil etmişdir. Onun yarısı böyük “yeddiyələrin” – ABŞ, Böyük Britaniya, Fransa, Almaniya, İtaliya, Kanada, Yaponiyanın payına düşmüşdür.

Təkcə ABŞ-nin MS-i təxminən 24 trlyn \$ (cari qiymətlərdə) qiymətləndirilmişdir. Qalan yarısı OPEC qrupu ölkələridir - 95 trlyn \$, MDB ölkələri - 80 trlyn \$ və digər ölkələr 100 trlyn \$ təşkil etmişdir. Bu dövrlər üçün MS-nin yarıdan çoxunu (365 trlyn \$ insan kapitalı, istehsal kapitalı 95 trlyn \$ və təbii resurslar 90 trlyn \$ olmuşdur) İK-nin təşkil etməsi səbəbindən, məhz İK-nin MS-də yüksək payı ölkənin inkişaf səviyyəsini göstərir.

Qeyd etmək lazımdır ki, aktivlərlə bağlı bütün iqtisadi əməliyyatlar ölkənin iqtisadi resursları haqqında təsəvvür yaradır ki, bu da ölkənin xarici borcunun ölçüsünü və ya kreditör kimi (“qalan dünyaya” xalis tələbləri) onun yerini qiymətləndirməyə imkan verir. Bu isə məhz MS-nin qiymətləndirilməsilə aşkara çıxarılabilir. MS-nin qiymətləndirilmə səviyyəsi istifadə olunan hesablama metodundan asılı olduğu üçün həm ölkələr üzrə, həm də dünya üzrə MS-nin qiymətləndirilməsinin vahid dəqiq

metodologiyasının olmaması səbəbindən böyük fərqlilər yaranır. Bütün bunlara baxmayaraq, MHS və DB-nin genişləndirilmiş konsepsiyalarına əsaslanaraq, Azərbaycan Respublikasının MS-nin qiymətləndirilməsi tərəfimizdən həyata keçirilmişdir.

Keçmiş SSRİ dövründə bu ittifaqa daxil olan respublikaların, o cümlədən Azərbaycanın xalq təsərrüfatı statistikasında MS-nin qiymətləndirilməsinə əsasən aşağıdakı elementlər daxil edilmişdir: əsas istehsal fondları, dövrüyyə qeyri-istehsal fondları, əhalinin ev əmlakı, dövlət ehtiyatları, müəssisə və təşkilatların əmtəə ehtiyatları, təsərrüfat dövrüyyəsinə cəlb edilmiş faydalı hidroenerji resursları və s. XXI əsrin əvvəllərinə həm Azərbaycanda, həm də MDB məkanında MS-nin tərkib elementlərinin düzgün müəyyən edilməməsi və MS-nin əsasən istehsal maddi nemətlərin məcmusu kimi qəbul edilməsi, hələ də bir çox ölkələrin milli statistikasında davam edir.

Belə ki, AR, DSK tərəfindən MS-nin qiymətləndirilməsi 2005-ci ilə qədər aşağıdakı qeyri-maliyyə struktur hissələri üzrə həyata keçirilmişdir [5, s. 59-62]: əsas kapital (əsas fondlar, mal-qara daxil olmaqla), o cümlədən: əsas istehsal fondları, əsas qeyri-istehsal fondları, maddi dövrüyyə vəsaitlərinin ehtiyatları, uzunmüddətli istehlak mallarının istifadəsi (əhalinin ev əmlakı), qeyri-maddi aktivlər. 2005-ci ilin əvvəlinə Azərbaycan Respublikasının MS 34251,5 mln manat səviyyəsində dəyərləndirilmişdir ki, onun da 2000-2004-cü illərdə orta hesabla 86,7%-ni əsas kapital təşkil etmişdir. Belə bir nəticənin alınmasının əsas səbəblərindən biri də həmin dövrlərdə “Əsrin müqaviləsi” ilə bağlı ölkənin əsas kapitalına yönəldilən investisiyaların intensivliyi ilə bağlı olmuşdur. Bu da həmin dövrlərdə MS-nin yalnız maddi istehsal dəyərlərindən ibarət olduğu anlamı ilə bağlı idi və 2005-ci ildən sonra ölkənin milli statistika mənbələrində yuxarıda adları çəkilən tərkib hissələrinin ayrıca hesablanması bu günə qədər davam etmiş, ancaq ölkənin MS olaraq hesablanması bir çox obyektiv və subyektiv səbəblərdən: metodoloji, informasiya, milli təhlükəsizlik, böyük həcmdə əməktutumlu informasiyaların əldə edilməsi çətinliyi, maliyyə çatışmazlığı, uçot və hesabatların beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması və iqtisadiyyatda bazar dəyişikliklərinin təkmilləşdirilməsi problemləri, ümumiyyətlə MS-lə bağlı ölkə statistikasının lazımi inkişaf səviyyəsinin olmamasıdır [6]. Məhz tədqiqat işinin yerinə yetirilməsi və ölkənin MS-nin qiymətləndirilməsi ilə bağlı məlumatların əldə edilməsi də bir çox çətinliklərlə, qeyd edilən bu və ya digər səbəblərlə əlaqədar olmuşdur. MS-nin qiymətləndirilməsinin əsas problemi müasir dövrdə onun tərkib elementlərinin hər birinin ayrılıqda dəyərləndirilməsinin mürəkkəbliyi ilə bağlıdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, ölkə əhalisinin xüsusi mülkiyyəti olan ev əmlakları müasir MS-nin metodologiyasına əsasən onların dəyəri MS-ə daxil edilmir, bir sıra ölkələrdə məlumat xarakterli verilənlər kimi təqdim olunur. Əlbəttə, MS-nin yalnız əsas fondlar və dövriyyə vəsaitlərinə görə hesablanması real - düzgün yanaşma deyildir və bu yanaşma gələcək təkrar istehsal üçün yığılmış resursların real miqyasını göstərmir.

Rəsmi ölkə statistikasında bu günə qədər aktual problem olaraq MS-nin əsas tərkib hissələrindən olan torpaq və təbii resurslar (TR) dövlət mülkiyyəti və alqı-satqı obyektı olmayaraq dəyərləndirilməsi həyata keçirilməmişdir. Qeyd edilən resursların qiymətləndirilməsi ilə bağlı mürəkkəblilik onunla bağlıdır ki, onlar insan əməyinin məhsulu olmadığından bazar dəyərləndirilməsindən başqa, digər qiymətləndirmə növü kifayət qədər etibarlı və iqtisadi hesablamalarda onun nəzərə alınması məqsədli deyildir. Deməli, bir çox faktorlardan (ölkənin iqtisadi vəziyyəti, torpağa tələb və təklif, torpaq məcəlləsi, iqlim şəraiti və s.) asılı olaraq torpaq və TR-in qiymətləndirilməsi üçün əsas kriteri bazar dəyəri qiymətləndirilməsidir. Qeyd etmək lazımdır ki, tədqiqatda ölkənin torpaqlarının qiymətləndirilməsi bazar dəyərləndirilməsilə deyil, AR İqtisadiyyat Nazirliyi yanında Əmlak Məsələləri Dövlət Xidmətinin istifadə etdiyi əmsallar və göstəriciləri əsasında həyata keçirilmişdir, amma ölkənin TR-nin qiymətləndirilməsi üçün resursların müasir bazar qiymətlərindən istifadə olunmuşdur. Əslində TR müstəsna olaraq dövlətin mülkiyyətində olduğu üçün onlar bazar dəyərinə malik deyildir, TR-nin qiymətləndirmə metodlarına əsaslanan zəruri məlumatların olmaması səbəbindən, bu məqsədlə resurs vahidinin uyğun bazar qiymətlərindən istifadə olunmuşdur.

Azərbaycan Respublikası MS-nin qiymətləndirilməsi üçün MHS və DB-nin MS-nin qiymətləndirilməsinə uyğun olaraq və dünyanın əksər ölkələri üçün qəbul edilən və bu məqsədlə aşağıdakı əsas tərkib hissələrdən istifadə olunmuşdur (bax: şəkil):

1. Qeyri-maliyyə maddi aktivlər:

a) istehsal aktivləri: əsas kapital (XF_k - əsas fondlar) və vəsaitlər, dəyərlər (MD_v – maddi dövriyyə vəsaitləri dəyərləri);

b) qeyri-istehsal aktivləri (T_k – təbii-ekoloji kapital; TR – mineral-xammal, faydalı qazıntılar, enerji, bioloji, meşə, su, torpaq və s. resurslar);

2. Qeyri-maddi aktivlər:

a) insan kapitalı ($\dot{I}k$);

b) qeyri-intellektual kapital ($\dot{I}nt.k.$ – qeyri-maddi dəyərlər);

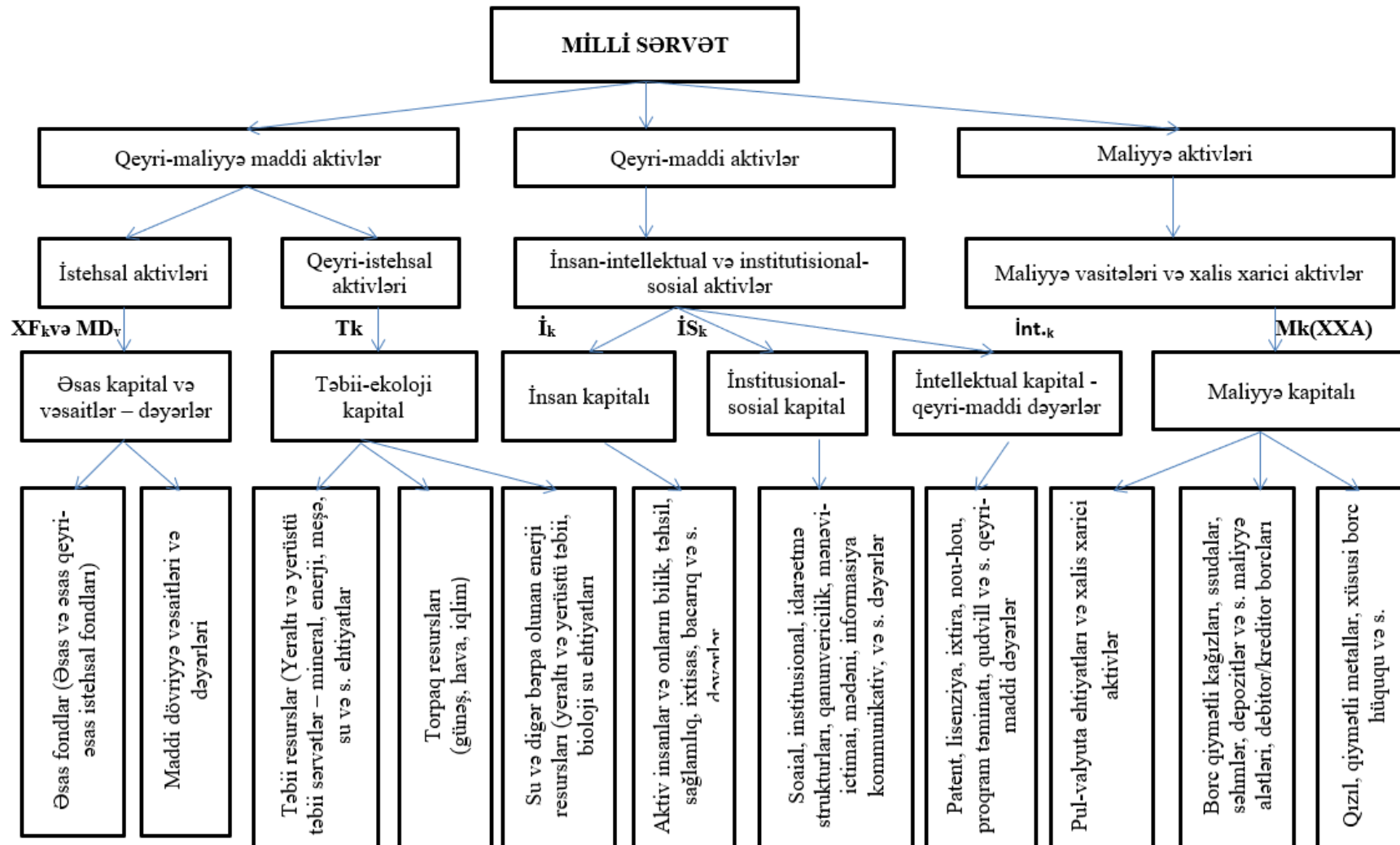
c) institusional – sosial kapital ($\dot{I}S_k$);

3. Maliyyə aktivləri: (M_k – qızıl-valyuta ehtiyatları, maliyyə alətləri, xalis xarici aktivlər).

MS-nin dinamikası, strukturu, qiymətləndirilməsi və istifadəsi məhz bu tərkib elementlərin vəziyyətindən asılı olmaqla, iqtisadi artım və strateji potensial inkişafın keyfiyyətini müəyyən edir. MS-nin bu tərkib hissələrindən adətən iqtisadi artıma, davamlı inkişafa həlledici təsir edən elementləri aid edirlər. Əslində bunların demək olar ki, hamısının milli iqtisadiyyatın davamlı inkişafında və iqtisadi artımda xüsusi rolu vardır. Amma qeyd edilən yanaşmalar hər bir konkret ölkənin iqtisadi vəziyyətindən, ehtiyatlarından, daha doğrusu, onun MS-nin strukturu və tərkib hissəsindən asılı olaraq dəyişir. Əksər İEO-nün MS-nin əsas hissəsini İK təşkil etsə də, İEO-nün, o cümlədən Azərbaycanın MS-nin əsas aktiv hissəsini TR təşkil edir. Beləliklə, MS-nin aktiv hissəsi ölkənin gələcək davamlı inkişaf imkanlarını müəyyən edir. MS-nin aktiv hissəsinin elementlərinin istifadəsi isə bu potensialın faktiki reallaşdırma səviyyəsini göstərir. Qeyd edildiyi kimi, əksər İEO-nün, o cümlədən Azərbaycanın iqtisadi inkişafı TR-nin aktiv istehlakı ilə bağlıdır. MS-nin aktiv hissəsinin strukturunu iqtisadi artımın xammal və innovasiya amillərinin münasibəti – nisbəti təşkil edir.

Azərbaycanın iqtisadi inkişafı TR-nin ilk növbədə, hal-hazırda da faydalı qazıntıların, xüsusilə neft və qazın aktiv istehlakı ilə müşayiət olunur. Belə ki, XX əsrin əvvəllərindən Azərbaycanda neft ehtiyatlarının istismarı ilə bağlı dünyanın bir çox aparıcı şirkətlərlə bağlanmış neft müqavilələri ölkənin MS-nin strukturunda yığılmış kapitalın rolunun yüksəlməsinə, TR-nin payının MS-nin tərkibində 90%-dən artıq olmasına səbəb olmuşdur. Ölkə daxilində 2020-ci ilə qədər texnoloji potensialın və istehsal güclərinin inkişafı sürətlə artmışdır. Amma bir çox ölkələrlə müqayisədə Azərbaycanın MS-nin tərkib elementlərinin göstəriciləri üzrə (xüsusilə İK üzrə) geridə qalmağının əsas səbəbi ölkənin iqtisadiyyatının xammal sektorundan yüksək asılılığı və biznesin rentabelliyyəsinin aşağı olması ilə bağlıdır. Bir çox ölkələrdə TR tükəndiyindən, yaxud onlar yox dərəcəsində mövcud olduğu üçün, bu ölkələr özlərinin İK potensialını inkişaf etdirərək, ondan səmərəli istifadə edərək malik olduqları resurslarını, nemətlərini qoruyur, çoxaldır və gələcək nəsillərə saxlayırlar.

Bütün bu səbəblərdən də, Azərbaycanda uzunmüddətli iqtisadi artımın və davamlı inkişafın təmini məqsədilə TR-nin getdikcə tükənməsi İK-nin yığılması və inkişafı ilə qaçılmaz surətdə kompensasiya edilməlidir. Məhz bu məsələnin həllindən ölkənin iqtisadiyyatının gələcək taleyi çox asılıdır. Bu səbəbdən də, Azərbaycan dövləti, hakimiyyəti və iqtisadiyyatı qarşısında aşağıdakı sualların həlli çox vacib və qaçılmazdır:

- Neft, qaz və digər faydalı qazıntı ehtiyatları ölkə tələbatının ödənilməsi və ixracı üçün neçə ilə kifayət edər?

- TR ehtiyatlarının azalması və tükənməsi İK-nin toplanması və artımı ilə kompensasiya olunurmu?

- TR gələcək nəsillərin tələbatlarının ödənilməsi məqsədilə onlar üçün qorunub saxlanılırmı və necə?

Bu sualların hər birinin həlli TR-ə əsaslanan ölkə iqtisadiyyatının inkişafı, iqtisadi artımın davamlı təmin edilməsi üçün çox vacibdir. Axırıncı sualın həlli isə birbaşa davamlı inkişaf konsepsiyasının ən önəmli məqsədlərindəndir. Birinci sualla bağlı aşağıdakıları qeyd etmək mümkündür. Belə ki, işdə tədqiq edilən 2010-2020-ci illərdən sonuncu 2020-ci ilin məlumatlarından istifadə edərək, konkret olaraq neft və qazın çıxarılabilən ehtiyatlara görə ölkəmizə bu ehtiyatların neçə ilə kifayət etdiyini hesablamaq mümkündür. ARDNŞ -nin məlumatlarına əsasən, 2020-ci ildə çıxarılabilən neft ehtiyatları 0,87 mlrd ton, AR, DSK-nin məlumatlarına əsasən, neft hasilatı (qaz kondensatı daxil olmaqla) 34531,9 min ton təşkil etdiyini nəzərə alsaq, bu ehtiyatların ölkəmizə neçə ilə kifayət etdiyini sadə hesablamalarla müəyyən etmək olar:

$$0,87 \text{ mlrd ton} = 870,0 \text{ mln ton}$$

$$34531,9 \text{ min ton} = 34,5 \text{ mln ton olarsa, onda: } 870,0 \div 34,5 = 25 \text{ il}$$

Deməli, 2020-ci ilə görə çıxarıla bilən neft ehtiyatları illik çıxarılan neft ehtiyatları ilə ölkəyə 25 ilə bəs edəcək. Bu da elə böyük bir zaman müddəti deyildir.

Ölkənin 2020-ci il üçün qaz ehtiyatları ilə bağlı uyğun hesablamaları yerinə yetirmək mümkündür. Azərbaycanda çıxarılabilən qaz ehtiyatları: 1,19 trilyon m³, illik qaz hasilatı 37139,6 milyon m³ olarsa, onda:

$$1,19 \text{ trilyon m}^3 = 1190000,0 \text{ mln m}^3;$$

$$1190000,0 : 37139,6 = 32 \text{ il}$$

Deməli, ölkədə mövcud çıxarılabilən qaz ehtiyatları və illik qaz hasilatı həcmində qaz ehtiyatlarımız respublikamıza neft ehtiyatlarından bir qədər çox: 32 ilə kifayət etdiyini müşahidə etmək olar. Bu nəticələrə görə əvvəldə qeyd etdiyimiz vacib

sualların həlli ilə bağlı iqtisadi inkişafa və artıma, həmçinin gələcək nəsillərə münasibətdə narahat olmağa dəyər.

Azərbaycan Respublikasının MS-nin qiymətləndirilməsinin ölkənin iqtisadi potensialının, davamlı inkişaf strategiyasının müəyyən edilməsində böyük rolu olmaqla yanaşı, aşağıdakı üç suala cavab tapılmasına imkan verməlidir:

1. Azərbaycanı sərvətlərinə görə hansı dərəcədə varlı hesab etmək olar?
2. Azərbaycanın sadə vətəndaşı keçmişə nisbətən hansı səviyyədə (az və ya çox) varlıdır?
3. Ölkənin vətəndaşları arasında sərvətlərdən əldə olunan gəlirlər necə bölünür və bu sərvətdən kimlər daha çox qazanır?

Umumiyyətlə qeyd etmək lazımdır ki, “sərvət” və “gəlir” anlayışı arasında çox əhəmiyyətli fərq vardır. Sərvət geniş anlayış olmaqla, özündə ölkəyə məxsus bütün aktivləri: istehsal, insan və təbii kapital, həmçinin xalis aktivləri birləşdirir. Gəlir və ya ÜDM - bu sadəcə sərvətdən gələn gəlirdir [7, s.15]. Baxmayaraq ki, ÜDM iqtisadi inkişafı əks etdirməklə müəyyən ildə gəlirlər və istehsalın həcmi göstərsə də, o, aktivlərin bazasında olan dəyişiklikləri göstərmir. Ona görə də ÜDM iqtisadiyyatın vəziyyəti, aktivlərin səmərəli istifadəsi və inkişafın dayanıqlığı haqqında dolğun və düzgün təsəvvür yaratmır. ÜDM həmçinin özündə amortizasiyanı və aktivlərin azalmasını əks etdirmir. Amma sərvətin yığılması əhalinin artımına uyğun olmaqla, ölkədəki inkişafın məqsədlərinə uyğun mövcud aktivlərin qabiliyyətini göstərir. Bu mənada iqtisadi fəaliyyətin nəticələrini həm ÜDM-in və həm də sərvətin artımına görə müəyyən edilməsi daha yaxşı və məqsədlidir. Beləliklə, Azərbaycan Respublikasının MS-nin və onun tərkib elementlərinin qiymətləndirilməsi nəticələri cədvəldə göstərilmişdir.

Cədvəlin tərtib edilməsində AR, DSK, Təbii Sərvətlər və Ekologiya Nazirliyi, İqtisadiyyat Nazirliyi yanında Əmlak Məsələləri Dövlət Xidməti, Energetika Nazirliyi, AzərEnerji ASC, Mərkəzi Bank, Dövlət Neft Fondunun təqdim etdiyi məlumatlardan və DB-nin hesabatlarından istifadə edilmişdir. MS-nin tərkibində ölkənin torpaq resurslarının qiymətləndirilməsi zamanı zəruri məlumatların olmaması səbəbindən işğaldan azad edilmiş və Qarabağ əraziləri nəzərə alınmamışdır.

Ölkənin MS-nin qiymətləndirilməsi üçün, onun tam formada qiymətləndirilməsinin mahiyyətinə uyğun olaraq və əldə olunan məlumatlardan asılı olaraq (bax: şəkil), aşağıdakı düsturdan istifadə etmək məqsədlidir:

$$W = XF_k + MD_v + T_k + I_{nt,k} + I_k + IS_k + M_k + XXA + Y_y - M_o$$

Burada: W -milli sərvət;

XF_k - xalis fiziki, istehsal kapitalı - əsas kapital;

MD_v - maddi dövriyyə vəsaitləri, dəyərlər;

T_k - təbii kapital - təbii resurs potensialı (ölkə üzrə təsdiqlənmiş çıxarılalar - bilən neft, qaz ehtiyatları, filiz və qeyri-filiz, qızıl, gümüş, su, hidroenerji, meşə və torpaq resursları);

I_k - insan kapitalı;

$I_{nt,k}$ - intellektual kapital - qeyri - maddi aktivlər (dəyərlər);

IS_k - institusional - sosial kapital;

M_k - maliyyə kapitalı (qızıl-valyuta ehtiyatları, maliyyə alətləri);

XXA - xalis xarici aktivlər;

Y_y - Ümumi milli məhsulun toplanan və qorunan hissəsi (yığıma yönəldilən hissəsinin dəyişməsi nəzərə alınmaqla);

Qeyd: Bu göstəricinin MS -nin tərkibinə daxil edilməsi dəqiq məlum deyildir, bu səbəbdən də MS-nin qiymətləndirilməsində nəzərə alınmamışdır.

M_δ - maliyyə öhdəlikləri (bank sektoru üzrə cəmi maliyyə öhdəlikləri).

Xalis xarici aktivlər (XXA) ölkənin vətəndaşlarının (həm dövlət, həm də xüsusi sektorun nümayəndəliklərinin) xaricdə saxladıqları aktivlər və öhdəliklərinin göstəricisi kimi çıxış etdiyindən bu göstəricidən maliyyə öhdəlikləri çıxılmışdır, çünki XXA ölkənin, bütövlükdə xarici aktivlər üzrə mövqeyini göstərir (məcmu xarici öhdəliklər çıxılmaqla məcmu xarici aktivlər olaraq). Məcmu xarici aktivlərə aiddir: birbaşa xarici investisiyalar (BXİ), səhmlərə, borc qiymətli kağızlara portfel investisiyaları (Pİ), borc alətləri, törəmə maliyyə alətləri və xarici valyutada rezervlər (qızıl istisna olmaqla). Analoji olaraq məcmu xarici öhdəliklərə aiddir: Pİ, BXİ üzrə öhdəliklər, borc öhdəlikləri və törəmə alətlər üzrə öhdəliklər [7, s. 43].

Amma bank sektoru üzrə maliyyə öhdəlikləri ölkənin MS-nin tərkibində ayrıca olaraq qeyd edilmişdir, çünki bu öhdəliklər XXA-nın tərkibinə daxil deyildir.

Nümunə kimi, verilən cədvəl əsasən 2018-ci il üçün MS-nin qiymətləndirilməsinin hesablanmasını aşağıdakı kimi qeyd edə bilərik:

$$\begin{aligned} M_s = & 198970,4(XF_k) + 7270,8(MD_v) + 9766277(T_k) + 2291,2(I_{nt,k}) \\ & + 141383,3(I_k) + 0(IS_k) + 295119,8(M_k) + 14951,5(XXA) + 0(Y_y) \\ & - 25430,6(M_\delta) = 10400833,4 \text{mln man} (6118137,3 \text{mln. ABŞ dolları}) \end{aligned}$$

Yerdə qalan illər üzrə hesablamalar analoji qaydada həyata keçirilmiş və nəticələr cədvəldə öz əksini tapmışdır.

Xüsusi olaraq qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan Respublikasının filiz, qeyri-filiz, qızıl, gümüş daxil olmaqla mineral xammal ehtiyatlarının dəyəri neft-qaz ehtiyatlarından dəfələrlə çoxdur. Belə ki, 2010-cu ildə filiz, qeyri-filiz, qızıl, gümüş ehtiyatları (7853613,9 mln manat) neft-qaz ehtiyatlarından (624867,9 mln manat) 12,6 dəfə çoxdur. 2020-ci ildə isə uyğun göstərici (851159,9 mln manat və 8722171,3 mln manat) azalaraq 10,2 dəfə təşkil etmişdir. 2020-ci ildə 2010-cu ilə nisbətən isə bu artım 14,1 dəfə təşkil etmişdir. Amma bu halda vacib bir məqama diqqət yetirmək lazımdır ki, MS-nin tərkibində neft-qaz ehtiyatları qiymətləndirilərkən istehsalçı şirkətin (ARDNŞ-SOCAR) məlumatlarına əsasən onların dəyərində şirkətin istismar xərcləri və mənfəəti çıxılmışdır. Amma MS-nin tərkibində filiz, qeyri-filiz, qızıl və gümüş ehtiyatlarının dəyəri qiymətləndirilərkən istehsalçı şirkətlərin, həmçinin digər zəruri məlumatların olmaması səbəbindən onların dəyəri istismar xərcləri və əldə oluna biləcək mənfəət nəzərə alınmadan yalnız balans ehtiyatlarına və bu ehtiyat vahidlərinin bazar dəyərinə əsasən müəyyən edilmişdir. Bunu da əlbəttə, onların dəyərinin neft-qaz ehtiyatlarına görə artıq olmasına səbəb olan amillərdən biri hesab etmək olar. Hər bir halda buna görə, ölkəmizin filiz, qeyri-filiz, qızıl, gümüş ehtiyatlarının dəyərinin faktiki istismar olunan neft-qaz yataqlarının dəyərindən artıq olması qənaətinə gəlmək mümkündür.

Cədvəlin məlumatlarından göründüyü kimi, 2010-2020-ci illərdə AR, MS-nin dəyərində (mln manatla) 2015-ci il istisna olmaqla, hər il artım müşahidə olunmuşdur. Belə ki, ölkənin MS-nin həcmində 2020-ci ildə (10531546,4 mln manat) 2010-cu ilə nisbətən (8793315,3 mln manat) o qədər də böyük həcmdə artım müşahidə olunmamışdır: cəmi 16,5% və ya 1,2 dəfə artımın olmasını ölkənin MS-nin əsas hissəsinin TR təşkil etdiyi və onların ehtiyatlarında elə də böyük miqdar dəyişikliklərin olmaması ilə bağlı izah etmək mümkündür. Qeyd edilən nəticələr, daha doğrusu Azərbaycanın milli sərvətinin artım və azalma templərinin vizual təsviri məqsədilə, sərvət göstəricilərinin həm milyon manatla, həm də milyon ABŞ dolları ilə dinamikası uyğun olaraq qrafik 1 və 2 -də verilmişdir. Qrafik 2 -dən göründüyü kimi, milli sərvətin 2014-2016 -cı illərdə ABŞ dolları ilə ifadəsindəki azalma 2015-ci ildə dünya üzrə neftin qiymətinin kəskin aşağı düşməsilə əlaqədar, ölkədə baş verən milli valyutanın devalvasiyası ilə, daha doğrusu manatın ABŞ dollarına nisbətən dəyərdən düşməsilə bağlı olmuşdur.

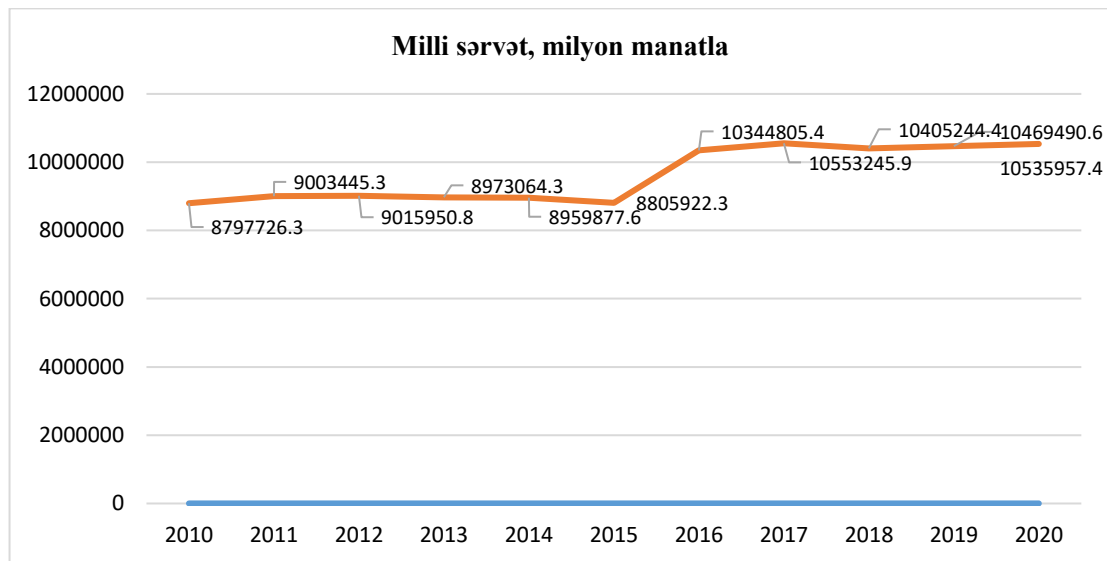
Cədvəl Azərbaycan Respublikasının milli sərvətinin və onun ümumiləşdirilmiş tərkib hissələrinin qiymətləndirilməsi (cari qiymətlərlə, mln. manatla)

Göstəricilər	Qeyri-maliyyə maddi aktivlər			Maliyyə aktivləri və öhdəlikləri						
	Əsas kapital	Maddi dövriyyə vəsaitlərinin ehtiyatları	Təbii resuslar (neft, qaz, filiz, qeyri-filiz, qızıl, gümüş, su, meşə, torpaq, hidro-enerji resursları)	Qeyri-maddi aktivlər	Qızıl-valyuta ehtiyatları və maliyyə alətləri	Xalis xarici aktivlər	Bank sektoru üzrə cəmi maliyyə öhdəlikləri	İnsan kapitalı (Dünya Bankının hesabatı üzrə)	Milli sərvət, mln.manatla	Milli sərvət, mln ABŞ dolları ilə
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
2010	66659.5	2601.4	8687848.3	323.9	31243.9	4638,3	-	-	8793315.3	10956037.0
2011	74186.4	5916.3	8869183.6	486.2	41412.5	7849,9	-	-	8999034.9	11395510.8
2012	84262.4	5941.5	8864859.4	565.3	47628.1	8283,1	-	-	9011539.8	11470901.0
2013	95451.1	2936.7	8806773.1	673.7	52843.2	9975,5	-	-	8968653.3	11432317.8
2014	110677.9	3207.9	8683973.4	1121.3	56548.5	10477,6	-	89460.0	8955466.6	11416964.0
2015	124008.4	3607.9	8491874.7	1190.2	80689.5	10680,6	-	89460.0	8801511.3	8577635.0
2016	169120.3	4970.8	9493889.0	1631.1	573731.6	7591,6	29530,7	89460.0	10340394.4	6479349.8
2017	182788.5	5056.7	9629310.6	1770.6	650915.2	15051,5	25518,2	89460.0	10548834.9	6129123.8
2018	198970.4	7270.8	9766277.0	2291.2	295119.8	14951,5	25430,6	141383.3	10400833.4	6118137.3
2019	227220.6	8338.0	9777089.6	2280.2	319984.1	16923,6	28139,8	141383.3	10465079.6	6155929.2
2020	234159.2	9822.8	9782697.7	2428.8	369974.6	18436,1	27356,1	141383.3	10531546.4	6195027.3

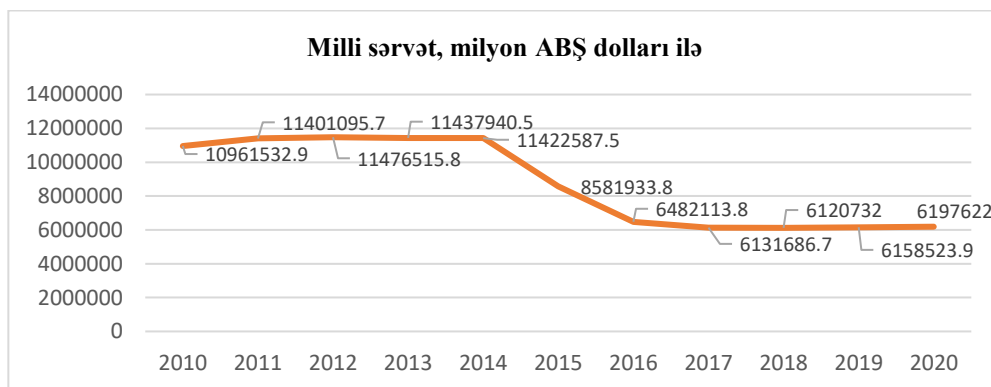
Qeyd 1: Cədvəl AR DSK, Təbii Sərvətlər və Ekologiya Nazirliyi, İqtisadiyyat Nazirliyi, Əmlak Məsələləri Dövlət Xidməti, Energetika Nazirliyi, Azərenerji ASC, Mərkəzi Bank, Dövlət Neft Fondu, Dünya Bankının məlumatları və müəllif hesablamaları əsasında tərtib edilmişdir.

Qeyd 2. Torpaq resurslarının qiymətləndirilməsi zamanı zəruri məlumatların olmaması səbəbindən işğaldan azad olunan və Qarabağ əraziləri nəzərə alınmamışdır

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan Respublikasının MS-nin tərkibində İK miqdarı 2018-ci ildə DB-nin *CWON-2018*-də [3] olan məlumatlardan istifadə edilmişdir, çünki MS-nin tərkib hissəsi olaraq İK-nin hesablanması geniş, sistemli tədqiqat əsasında özünün elmi və praktiki məsələlərinin həll edilməsi üzrə sualları əhatə etdiyindən, DB-nin Azərbaycan üçün hesabladığı İK dəyəri göstəricisindən işdə istifadə olunmuşdur. Belə ki, *CWON-2018*-ə əsasən (2014-cü il üzrə) Azərbaycanda adambaşına düşən İK 11961 \$ (9382,2 manat) hesablanmışdır. Bu göstəricinin 2014-cü ildə ümumi əhali sayı üçün (9535079 nəfər) hesablasaq: $9382,2 \times 9535079 = 86460,0$ mln manat ölkə üzrə MS-nin tərkibində ümumi İK-nin dəyəri kimi qəbul edilmişdir. Bu göstərici 2014-2018-ci ilə kimi saxlanılmışdır.

Qrafik 1. Azərbaycan Respublikasının milli sərvətinin 2010 - 2020-ci illər üzrə dinamikası, milyon manatla

Qrafik 2. Azərbaycan Respublikasının milli sərvətinin 2010-2020-ci illər üzrə dinamikası, milyon ABŞ dolları ilə

DB-nin yenidən 2021-ci ildəki hesabatına əsasən (CWON-2021) [4], daha doğrusu, 2021-ci ildə (2018-ci il üçün adambaşına İK miqdarı azalaraq 8367 \$ (14223,9 manat) təşkil etmişdir. 2018-ci il üçün ümumi əhalinin sayına görə (9939771 nəfər) ölkə üzrə İK miqdarı $14223,9 \times 9939771 = 141383,3 \text{ mln. manat}$ təşkil etmişdir. Bu göstəricidən 2018 - 2020-ci illər ərzində MS-nin qiymətləndirilməsi zamanı tədqiqat işində istifadə edilmişdir.

DB-nin Azərbaycan üçün yuxarıda adları qeyd edilən hesabatlara əsasən 2018-ci il məruzəsində (2014-cü il üçün) adambaşına düşən MS göstəricisi 85341 \$ (66941,5 manat) ümumi ölkə üzrə isə 638292,5 mln manat ($66941,5 \times 9535079$), 2021-ci il məruzəsində isə (2018-ci il üçün) adambaşına MS göstəricisi azalaraq 36315 \$ (61735,5 manat) olmuş, ölkə üzrə ümumi MS göstəricisi isə 613636,7 mln manat ($61735,5 \times 9939771$) təşkil etmişdir. Beləliklə, DB-nin CWON-2018 -ci il hesabatına əsasən Azərbaycanın İK-in MS-də payı cəmi 14% təşkil etmişdir ki, bu da aşağı gəlirli ölkələrin səviyyəsinə uyğun olmuşdur (baxmayaraq ki, Azərbaycan orta gəlirli ölkələrin orta səviyyəsindən yüksək ölkələr qrupuna aiddir). Rusiyada İK-nin MS-də payı 46%, İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı üzvləri olan ölkələrdə MS-də İK-nin payı orta hesabla 70% (bəzi ölkələr üzrə daha artıq 75-90%) olmuşdur [7, s. 9]. MS-də İK-nin səviyyəsi məhz ölkənin inkişafını, tərəqqisini müəyyən etdiyindən, Azərbaycan üçün bu göstəricinin xeyli aşağı olması İK probleminin həllinə ölkə siyasətində diqqətin artırılmasını çox zəruri edir.

Ölkə üzrə qiymətləndirilən MS-nin adambaşına düşən həcmi orta hesabla 999930,6 manat və ya 807240,2 ABŞ dolları təşkil etmişdir. Çox maraqlı odur ki, bu göstərici (807240,2 ABŞ dolları) DB-nin *CWON-2021* hesabatında bir çox İEO-nün göstəricilərindən yüksək olmuşdur, hətta Kanadanın göstəricisindən (822373 \$) bir qədər aşağı səviyyədədir. Bu o deməkdir ki, ölkəmizin sərvəti əhalinin sayına görə kifayət qədərdir, sadəcə bu sərvətin düzgün istifadəsi, səmərəli bölgüsü həyata keçirilməli və iqtisadi inkişafın strateji istiqamətlərinə, xüsusilə İK-nin inkişaf etdirilməsinə yönəldilməli, həmçinin gələcək nəsillərin də tələbatı gözlənilməlidir. Əsas - istehsal kapitalının MS-də payı isə çox aşağı səviyyədə, orta hesabla 1,4% təşkil etmişdir. Müqayisə üçün İƏ və İT ölkələrində bu göstərici 28%, Rusiyada isə 33% səviyyəsindədir. Azərbaycan Respublikasının MS-nin 90%-dən çoxunu orta hesabla 93,3%-ni ölkənin TR təşkil edir. Bu, bir daha ölkə iqtisadiyyatının əsasən xammal yönümlü olmasını təsdiqləyir. Müqayisə üçün İƏ və İT-nin üzvü olan ölkələrdə TR-in MS-də payı 3%, Rusiya üçün bu göstərici 20% həddindədir [7, s. 9]. DB 2022-ci ilin sonlarında 247 səhifəlik “Azərbaycan ölkə iqtisadi Memorandumu” dərc edib [8]. Memorandumda təqdim olunan uzunmüddətli artım modeli (LTGM)

əsasında ölkə iqtisadiyyatının gələcəyi qiymətləndirilib. DB-nin tədqiqatları göstərir ki, son iki onillikdə Azərbaycan iqtisadiyyatı resurslardan asılı vəziyyətdə qalmış, ölkənin əsas aktiv bazası diversifikasiya edilməmişdir və bu sənəddə iqtisadi islahatların yubanmadan aparılmasının zəruriliyi qeyd olunmuşdur.

Nəticə

Məqalənin elmi yeniliyi ölkədə ilk dəfə olaraq Azərbaycan Respublikasının milli sərvətinin struktur tərkib elementlərinin müəyyənləşdirilməsi və onun əsasında da müasir konsepsiyalara əsasən ölkənin milli sərvətinin qiymətləndirilməsilə əlaqədardır. Ölkənin MS-nin strukturunun diversifikasiyasının həyata keçirilməsinin çox vacib iqtisadi siyasət olması qənaətinə gəlmək mümkündür. Sərvətin strukturuna yenidən baxılmalı, faydalı qazıntıların payının azaldılması, istehsal kapitalının, xüsusilə İK-nin artırılması ilə uzlaşdırılmalıdır. Ölkədə İK-nin göstəricilərinin (universitet təhsili bazasının, peşə-texniki təhsilin keyfiyyətinin artırılması, kommunikativ kompetensiyaların və kreativliyin təkmilləşdirilməsi və s.) yaxşılaşdırılması və MS-də İK-nin xüsusi çəkisinin artırılması istiqamətində yubanmadan işlərin həyata keçirilməsi iqtisadi siyasətin başlıca məqsədlərindən olmalıdır. Əlbəttə, ölkənin təbii kapitalından səmərəli istifadə önəmli məsələlərdən biri olaraq qalmaqdadır. İnvestisiya mühitini yaxşılaşdırmaqla, istehsal kapitalının da MS-də payının artırılması istiqamətində də iqtisadi siyasətin həyata keçirilməsi çox mühüm məsələlərdəndir.

Azərbaycanın MS-nin veriminin artırılması ilə yanaşı, sərvətin ədalətli bölgüsü təmin edilməli, o, gələcək nəsillər üçün də qorunub saxlanmalıdır.

Ümumi makroiqtisadi və ölkənin iqtisadi, siyasi-hərbi təhlükəsizliyinin gözlənilməsinin vacibliyi şərtlərində əhəlinin yaşayış səviyyəsinin yüksəldilməsi iqtisadi siyasətin önəmli məqsədlərindən olması qənaətinə gəlmək mümkündür. MS-nin artırılmasında və keyfiyyətli strukturunun əldə edilməsində ən böyük uğur qazanan ölkələrin təcrübəsinə əsaslanaraq, Azərbaycanda da, İK-nin potensialı ilə əmtəə iqtisadiyyatının koqnitiv kreativ potensialının balanslaşdırılması siyasəti həyata keçirilməlidir.

Ədəbiyyat

1. Where is the Wealth of Nations? Measuring the capital for the 21st Century / [электронный ресурс] // Официальный сайт Всемирного банка -Washington; World Bank. 2006, - p.208. <https://siteresources.worldbank.org/INTEEI/214578-111088625964/20748034/All.pdf>; P.XIV.- <http://iariw.org/papers/2000/Hamilton/PDF>
2. The changing Wealth of Nations: Measuring Sustainable Development in the New Millennium // Washington; - World Bank, - 2011, - 221p.

- <https://siteresources.worldbank.org/ENVIRONMENT/Resources/ChangingWealthNations.pdf> DOI: 10.1596/978-0-8213-8488-6
3. The Changing Wealth of Nations. Building a Sustainable Future // Washington: World Bank. 2018, - 235p, Официальный сайт Всемирного банка: worldbank.org. PDF
  4. The Changing Wealth of Nations: Managing Assets for the Future // Washington; - World Bank, - 2021, - 460p. Официальный сайт Всемирного банка: worldbank.org. PDF
  5. Məmmədova Ş.S. Azərbaycanca əsas və insan kapitalının təhlili və modelləşdirilməsi: / iqtisadi üzrə fəlsəfə doktoru, dis. / -Bakı, 2008, - 257 s.
  6. Məmmədova, Ş.S. Milli sərvətin qiymətləndirilmə zərurəti, istiqamətləri və problemləri // -Bakı: AMEA-nın Xəbərləri, İqtisadiyyat seriyası, - 2019, № 6 - s.34-41.
  7. Найкал, Естер Насколько богата Россия? Группа Всемирного Банка / Е.Найкал, О.Емельянова, В.Немева, [и др]. – Вашингтон: Международный банк реконструкции и развития, - 2019, - 62 с.
  8. <https://findoc.az/auth>
  9. Никонепко, В.А. Оценка динамики и эффективности использования национального богатство, Российской Федерации // - Кубан: International Journal of Humanities and Natural Siences? Vol / 12-3 (39) – 2019/ - с. 106-109
  10. AR DSK, www.stat.gov.az